

(Özet)

DEĞERLER EĞİTİMİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKLİ BAZI ESASLAR¹

Prof.Dr. Mehmet Zeki AYDIN²

Değerler konusunda farklı düşünceler olsa da hemen hepsi de değerlerin yetişmekte olan nesillere aktarılması ve kazandırılması düşüncesindedir. Nitekim değerler eğitiminin tarihi gözden geçirildiğinde, değerlerin, eğitim öğretimin bir parçası olması gerektiğine dair fikir birliği olduğu görülmektedir. Ancak bunun nasıl yapılacağı konusu özellikle 20. yüzyılda çok tartışılmıştır. Hatta farklı alanlardan uzmanları içine alan bu konu bugün çok karmaşık bir tartışma halini almıştır.

Değerler çevreyle etkileşim sürecinde işlevsellik kazanan ve çevrenin onayıyla devamlılık kazanan, karar verme, seçme, amaç edinme eylemlerine kaynaklık eden kabullerdir.

Toplum ve insanlık için faydalı insan, “bilgili insan” dan daha çok bildiklerini olumlu yönde kullanan, yapıcı, üretici insandır. Bu bağlamda değer ve tutumlar, bilginin, tekniğin önüne geçmektedir. Eğitimin seviyesi yükselince, kişide tutarlı davranışların artması ve davranışların nitelik yönünde yoğunlaşması gerekir.

Değerler öğretilbilir ve öğrenilebilen olgulardır. Değerler sadece okunarak ya da dinlenerek öğrenilemez. Değerlerin kazanımı için yaşantıya, empatiye, modellemeye, problem çözmeye, buluşa dönük etkinlikler hazırlanmalıdır.

Değer eğitimi öncelikle ailede başlar ve okulda sürer ve hayat boyu sürer. Özellikle günümüzde çocuk ve gençlerin eğitiminde okul, önemli bir yere sahiptir.

Değerleri öğretmeye dönük etkinlikler değerlerin fark edilmesi, hafızada yer etmesi, sevdirmesi, tutum haline gelmesi ve öneminin anlaşılması hususunda önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda akademik olarak yapılan çalışmalar uygulamaya iyi dökülmelidir.

Okulda değerler öğretiminde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar şunlardır:

1. Değerlerin Öğretilmesinde Açıklama
2. Değerlerin Kazandırılmasında Sevgi ve Şefkat
3. Çocuğa Sorumluluk Duygusunun Kazandırılması
4. Erdemlerin Alışkanlık Hâline Getirilmesi
5. Eğilimleri ve Duyguları Yönlendirme Yolları

Değer eğitiminde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Eğitimciler bunları

¹ 31.10-01.11.2013’de Necmettin Erbakan Üniversitesi Tarafından Konya’da Düzenlenen I. Ulusal Değerler Eğitim Kongresi’nde “Değerler Eğitimi Etkinliklerinde Dikkat Edilmesi Gereklİ Bazı Esaslar” Başlıklı Bildiri.

² www.mehmetzekiaydin.com Email:mehmetzekiaydin@gmail.com

esas almalıdır. Değer eğitiminde dikkat edilmesi gereken ince noktalar aşağıda açıklanmıştır.

- 1.İdealler Gerçek Hayatı Unutturmamalıdır
- 2.Toplumsal Duygularda Dengeli Olunmalıdır
- 3.Kendini ve Başkasını Sevmekten Vatan Sevgisine
- 4.Yüksek ve İnce Duygulara Yönlendirme

DEĞERLER EĞİTİMİNDE DİKKAT EDİLMESİ GEREKLİ BAZI ESASLAR³

Prof.Dr. Mehmet Zeki AYDIN⁴

Giriş

Zaman zaman şöyle cümleler kullandığımız olur: “Çocuklara sorumluluk bilinci vermeliyiz, çevremizi koruyalım, yaşlılara yardım etmek gerekir, dürüstlük önemlidir, her şeyin başı sevgidir, başkasının hakkını almamalı...”. Bu vb. sözleri söylerken, bazılarımız değerler eğitimi, bazılarımız ahlak eğitimi, bazılarımız etik eğitimi, bazılarımız karakter eğitimi kastediyoruz.

Bilim ve teknolojiadaki hızlı gelişmeler bir taraftan hayatımızı kolaylaştırırken, diğer taraftan sahip olduğumuz bazı değerlerin aşınmasına veya yok olmasına neden olduğuna dair şikayetler artmaktadır. Son yıllarda hızla yok olmaya doğru giden değerlerimizi korumamız ve çocuklarımıza öğretmek gereği çok dile getirilmektedir. Bu nedenle daha yaşanılabilir bir dünya bırakmak için Millî Eğitim Bakanlığı yeni geliştirdiği öğretim programlarına doğrudan değerlerimizle ilgili konuları yerleştirmiştir. Bu çerçevede, okullarımızda değerler eğitimi çalışmaları yapılmaktadır.

Değerler konusunda farklı düşünceler olsa da hemen hepsi de değerlerin yetişmekte olan nesillere aktarılması ve kazandırılması düşüncesindedir. Nitekim değerler eğitiminin tarihi gözden geçirildiğinde, değerlerin, eğitim öğretimin bir parçası olması gerektiğine dair fikir birliği olduğu görülmektedir. Ancak bunun nasıl yapılacağı konusu özellikle 20. yüzyılda çok tartışılmıştır. Hatta farklı alanlardan uzmanları içine alan bu konu bugün çok karmaşık bir tartışma halini almıştır.

Bu bildiriye, önce okulda değerler öğretiminde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar açıklanmıştır.

Değerlerin Öğretilmesinde Dikkat Edilecek Hususlar

Değerler öğretilbilir ve öğrenilebilen olgulardır. Değerler sadece okunarak ya da dinlenerek öğrenilemez. Değerlerin kazanımı için yaşantıya, empatiye, modellemeye, problem çözmeye, buluşa dönük etkinlikler hazırlanmalıdır.

Değer eğitimi öncelikle ailede başlar ve okulda sürer ve hayat boyu sürer. Özellikle günümüzde çocuk ve gençlerin eğitiminde okul, önemli bir yere sahiptir. Bu sebepten okullarda öğrencilerin ahlak gelişimine uygun bir ortam oluşturmak gerektiğini belirten Lickona, bunu sağlayabilmek için yapılması gerekenleri şöyle sıralamaktadır: (Şahin,

³ 31.10-01.11.2013’de Necmettin Erbakan Üniversitesi Tarafından Konya’da Düzenlenen I. Ulusal Değerler Eğitim Kongresi’nde “Değerler Eğitimi Etkinliklerinde Dikkat Edilmesi Gereklî Bazı Esaslar” Başlıklı Bildiri.

⁴ www.mehmetzekiaydin.com Email:mehmetzekiaydin@gmail.com

2013:43)

a.Okul müdürü akademik ve ahlaki liderlik yapmalıdır.

b.Okulda uygulanan disiplin, okulun değerlerini destekleyen, artıran ve model oluşturan tüm alanlarına yönelik olmalıdır.

c.Okulun tümünü kapsayan bir topluluk bilinci oluşturulmalıdır.

d.Okul'da öğrencilere demokratik olarak kendini yönetme imkanı sağlanmalı. Öğrencilerin okulu sahiplenmesi ve okulu daha iyi bir duruma getirmek için çalışmaları sağlanmalıdır.

e.Öğrenciler ve okuldaki yetişkinler arasında karşılıklı saygının, adaletin ve işbirliğinin sağlandığı bir ahlaki iklim oluşturulmalıdır.

f.Ahlâki konular okulda ele alınarak, ahlâkın önemi yükseltilmelidir.

Değerleri öğretmeye dönük etkinlikler değer fark edilmesi, hafızada yer etmesi, sevdirmesi, tutum haline gelmesi ve öneminin anlaşılması hususunda önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda akademik olarak yapılan çalışmalar uygulamaya iyi dökülmelidir.

Değeri öğrenme ve öğretme bazı ilkeler ve göz önünde tutulması gerekli hususlar vardır, bunlar aşağıda açıklanmıştır.

1.Değerlerin Öğretilmesinde Açıklama

Birey bir davranışı yapmadan önce o davranışla ilgili önce bilgi, sonra inanç ve tutum sahibi olur. Çünkü değerler insan hayatının önemli bir yanını oluşturur. Bir değer, belirli bir insan davranışının veya yaşama amacının, bir diğerinden daha üstün olduğu yönündeki tutarlı ve derin inançtır. (Dökmen, 2004: 60) Bu nedenle bireyin değerlerine uygun davranabilmesi için, olay ve olgularla ilgili bilgi sahibi yani değerler hakkında bilgisi olması gerekir.

Birey, yapacağı davranışın, doğru mu yanlış mı, iyi mi kötü mü olduğu konusunda bilgilendirilmelidir. Bu çerçevede özellikle çocuklara, niçin iyi davranışı yapması gerektiği, yanlış davranışını neden değiştirmesi gerektiğinin açıklanması gerekir. Çocuğa, olumsuz davranışının, başkalarına verdiği zarar açıkça anlatıldığı zaman, bireyin kişilik gelişimi ile olumlu ilişkisi söz konusudur. Böylece çocuk, emir ve yasakların nedenini kendi zihin dünyasında anlamlandırabilir. (Çileli, 1986:110)

Küçük çocuk, başlangıçta, bir hareketi, büyükleri taklit ederek ve onları etki ve telkinleriyle yapar. Yaptıklarının nedenini bilmez. Kimi zaman bir hareketi, kendi canı istediği için yapar. Bunlar, genellikle toplum kurallarına uyar. Bunun böyle olması, çocuğun toplumun kurallarını bildiği anlamına gelmez. (Binbaşoğlu, 2000:229) Bu nedenle, çocuğa toplumsal kuralları öğretmek gerekir. Bunun için, çocuğun yaşına, bilgi, görgü vb. seviyesine uygun olarak değerler açıklanmalıdır.

Çocuğa toplumsal kurallarla ilgili bilgi vermeye, yaptığı doğru veya yanlış davranışların nedenleri hakkında açıklama yapmaya 3-4 yaşlarında başlanabilir. Çocuk da bunu bilgi ve zekâsı ölçüsünde anlar. İnsanların değerler konusunda her şeyi bildiği zannedilir. Ancak, bu her zaman böyle değildir. Çocukların, hatta genç ve yetişkinlerin birçok toplumsal kuralı bilmediğini söyleyebiliriz. En azından, doğrunun niçin doğru, yanlış veya kötünün niçin yanlış veya kötü olduğunu bilmeyen insan çoktur. İnsanların kuralları bilmesinin yanında hatırlamaya da ihtiyaçları vardır. Örneğin, trafik kurallarına uymanın gereğini herkes bilir. Ancak zaman zaman gerekçeleriyle birlikte bu kuralı hatırlatmakta yarar vardır. Değerlerin, iyi ve kötü davranışların hatırlatılması hem zihinsel olarak akla hitap eder, hem de duygularımızı harekete geçirir.

2.Değerlerin Kazandırılmasında Sevgi ve Şefkat

Bireyin kişilik gelişiminde sevgiye dayanan ilişkilerin önemi açıktır. Sevgi ve şefkat gören çocuk, sevgi ortamı içinde yetişeceği için özgüven duygusu daha kolay gelişecek ve iyilik kavramı onun zihin dünyasında yeterince yerini bulacaktır. Çünkü şefkat sahibi anne baba, çocuk için sevgi objesi hâline gelmekte ve çocuk onları memnun etmek için kendi çevresine de olumlu yaklaşmaktadır. Ayrıca ailesiyle özdeşleşme süresi içinde anne babanın özelliklerini kendinde toplayarak, onlar olmadığı zaman bile çevresine saygı göstermektedir. (Çileli, 1986:111) Okula giden çocuk artık büyük ölçüde öğretmeninden etkilenmeye başlamaktadır.

Yapılan araştırmalara göre, kişi, sevdiği kimsenin veya kendisini seven kimsenin sevgi ve güvenini kaybetmemek için, onun hoşuna gidecek davranışlarda bulunmaktadır. Bunun devam etmesi hâlinde kişi, zamanla kişiliğini, o kimsenin arzu ettiği bir yönde geliştirmektedir. Kuşkusuz, bunun tersi durumlarda da çocuk, istenmeyen davranışları yapmaya devam ettiği gibi, bazen sevmediği kişilerin isteklerinin tam tersini de yapabilmektedir. Eğitim sırasında çocuğun, sevgi ve güven ihtiyacına duygusal güven adı verilmektedir. Buna göre çocuk, doğru olmayan davranışlarından dolayı azarlandığı veya cezalandırıldığı zamanda da bunu yapan kimsenin kendisine karşı olan sevgi ve şefkatini kaybetmediğinden emin olmak ister. Bunun için eğitici, çocuğun bu duygusal güvenini kazanmaya önem vermelidir. (Binbaşoğlu, 2000:226-227)

Eğitim sırasında, çocuğa gösterilecek sevgi ve güven, hem eğiten kişiye hem de eğitilen kişiye bir rahatlık verecektir. Bu rahatlık içinde çocuk, verileni daha iyi alır. Çocuğa yapılan baskı, dayak, korkutma gibi cezalandırıcı önlemler, sevgi ve güven ortamını zayıflatır veya yok edebilir. Böyle davranışlar, geçici bir süre, bazı yanlışlara engel olsa bile, kalıcı davranış değişikliğine sebep olamaz. Belki, eğitilen kişinin, kendisini eğitmeye çalışan anne,

baba ve öğretmenine kin ve nefret duymasına neden olabilir. Çocuk, kendisi hakkında iyi duygular beslemediğini, kendisini sevmediğini düşündüğü bir kişinin kendisini cezalandırmasını kolay kolay kabul edemez. Çocuk, niçin cezalandırıldığını bilmeli ve bu cezayı hak ettiğini hissetmelidir.

Davranışların kazanılmasında sevgi, şefkat ve güvenin önemi açıktır. Ancak bu duygular yerli yerinde kullanılmadığı zaman ters etki de yapabilir. Çocuk, aşırı sevgi ve hoşgörüyü bazen kötüye kullanarak, bazı yanlışları yapabilir. Bu konuda orta yolu bulup, sevgi ve şefkate dayanarak, çocuğun her istediğini yapmasına fırsat verilmemelidir.

Çocuk, kendisinden beklenen şekilde hareket etmediği takdirde, bu hareketin büyükleri tarafından hoş karşılanmadığını bilmelidir. Bunu kendisine bildirmek için en çok kullanılan yol cezalandırmadır. Bu ceza bazen onu istediği şeyden mahrum bırakmak şeklinde olacağı gibi, doğrudan doğruya acı vermek şeklinde de olur. Çocuğa verilecek en etkili ceza onu belirli bir süre sevgiden mahrum bırakmaktır. Bu cezanın etkili olabilmesi için de cezayı verenle alan arasında güçlü bir sevgi bağının bulunması gerekir.

Bu yöntemde yetişkin, çocuğun istenmeyen bir davranışı karşısında duyduğu memnuniyetsizliği, doğrudan kızgınlık ve küsme yoluyla ifade etmelidir. Bu ceza, çocuk açısından ağır bir ceza olarak algılanmaktadır. Çünkü fiziksel olmamasına rağmen süresi belli olmayan bir cezalandırma söz konusudur. (Çileli, 1986:110)

3.Çocuğa Sorumluluk Duygusunun Kazandırılması

Sosyal değer ve davranışların kazanıldığı en önemli yer ailedir. Çocuk birçok iyi ve kötü davranışı ailede kazanır. Anne babanın, çocuğunun düzenli olabilmesi için onda düzen düşüncesini uyandırması gerekir. Bu noktada çocuğa bazı küçük işler yaptırılarak onlara sorumluluk verilmelidir.

Ailede kazanılan sorumluluk duygusu okulda da pekiştirilmelidir. Okulda, verilen sorumluluklar ve görevler, çocukların irade eğitimi için de çok faydalıdır. Verilen görev içerisinde, çocuğun zamanını boşa geçirmesi engellenecek, böylece çocuk kötü davranışlardan uzak tutulmuş olacaktır. Görev verilen çocukta, temel güven duygusu, güçlüklerle mücadele ederek aşma, iş yapmanın sevinç ve mutluluğunu yaşama, toplumsallaşma, yaparak ve yaşayarak öğrenme gibi hususlar gelişecektir.

Çocuklara verilecek bir sorumluluk onun bütün yönlerinin (hem düşünce hem de duygularının) gelişmesine sebep olacaktır. Dolayısıyla çocuk, aldığı görevi yerine getirme bilinci ve alışkanlığını edinmiş olacaktır.

Okulda yapılacak, eğitsel kol faaliyetleri, çocuğun sorumluluk alması açısından iyi bir fırsattır. Öğretmenler, her fırsatta öğrencilere sorumluluk vermeli, birlikte çalışma grupları

oluşturmalıdır. Okulda yapılacak, sosyal ve kültürel etkinliklerde öğrencilere önce güven sonra görev ve sorumluluk vermek gerekir. Örneğin, bir gözlem gezisinin yapılması, bir duvar gazetesinin çıkarılması, bir okul tiyatrosu kurulması, bir yardım kampanyasının yürütülmesi gibi etkinlikler bu açıdan değerlendirilebilir. Özellikle grup ve ünite çalışmaları da birlikte çalışma, yardımlaşma, hoşgörülü olma gibi ahlakî davranışlar için fırsat olabilir.

4.Erdemlerin Alışkanlık Hâline Getirilmesi

Bir etki karşısında canlı bir varlığın edinmiş olduğu değişmez tutumlarına alışkanlık denir. Edinilmiş alışkanlık bir değişikliğin neticesi olan alışkanlıktır. Alışkanlık, kendini meydana getiren değişiklik ne kadar uzar, ya da ne kadar tekrarlanırsa o kadar güçlü olur. O hâlde alışkanlık, bir değişiklik karşısında, bir varlıkta, bu değişikliğin sürekliliği yahut tekrarıyla doğan bir yetkinliktir. (Ravaisson, 1946: 3-4)

Erdemlerin sürekli bir davranış olması için, alışkanlık hâline gelmesi gerekir. Alışkanlıklar, davranışların sürekli tekrarı ile oluşur. Alışkanlıklar, iyi yönde olabildiği gibi zararlı alışkanlıklar şeklinde de olabilmektedir. Önemli olan alışkanlıkların sırasına göre, yerinde edinilmesidir. Doğru yönde atılan her adım daha sonra aynı yönde atılacak her adımı kolaylaştırır. Ancak uygun alışkanlıkların gücü bizden yana olursa esnekliğimizi, özdenetimimizi ve özgürlüğümüzü koruyabiliriz. Alışkanlıklar kötü ise daha önce edinilmiş yerinde alışkanlıklara kıyasla, doğru yönde adım atmak çok daha güçtür. Sakıncalı alışkanlıkların bizi saptırarak çıkmaza sürüklemesi ihtimali vardır. İyi alışkanlıklar özgürlüğümüzü, becerimizi ve hâkimiyetimizi artırır. Bunlar elimizden gelen en iyi, yani normal hareketi sağlamamıza yardım eder. (Pinter, 1991:237) Erdemli davranışlar da diğer öğrenme konularında olduğu gibi, bir kez öğrenildikten sonra, üzerinde durulmayacak olursa, zamanla etkisini kaybedebilir. Bununla ilgili alıştırmalar ve tekrarlara yer vermek gerekir. Alışkanlıkları kazanmak ve devam ettirmek için aşağıdaki alıştırmalar yapılabilir.

1. Çocuk, doğru bir davranış yaptıkça, bu davranış, çevresindekiler tarafından fark edilmeli ve zaman zaman takdir edilmelidir. Her harekette olduğu gibi bunda da aşırıya kaçılarak, çocuk, her doğru ve iyi davranışının sonunda takdir beklememelidir.

2. Çocuk, doğru ve iyi davranışı, bir çıkar amacıyla değil, kendi ilgisi ve isteğiyle yapmalıdır. Bu ilgi ve istek ne kadar güçlü olursa, alışkanlık o kadar kolay kazanılır.

3. Öğrenilmiş doğru ve iyi davranış, unutulmasını önlemek için, sık sık tekrar edilmelidir. Bunun için fırsatlar oluşturulmalıdır.

4. Uygun olmayan davranışın tekrar edilmesine hiçbir zaman fırsat ve imkân verilmemelidir.

5. Yanlış davranışı önlemek için, davranışın nedenini ortadan kaldırmak gerekir.

Engellemek istediğimiz davranışlarla ilgilenmiyor görünmek en iyi yoldur.

6. Çocuğa, daima olumlu etki ve telkinler yapmak gerekir. Örneğin, “yapma, etme” gibi olumsuz sözler yerine, “yap, et, yapalım, edelim” gibi olumlu sözler tercih edilmelidir. Çünkü olumsuz söz ve telkinler bazen, insanlarda olumsuz davranışların yapılmasını güçlendirebiliyor. Bunun için, “çimenlere basmayınız, gürültü etmeyiniz” gibi levhalar yerine, “çimenlere basmayalım, gürültü etmeyelim, çöpleri çöp kutusuna atalım.” gibi levhalar daha etkili olabilir. (Binbaşoğlu, 2000:236-237)

5.Eğilimleri ve Duyguları Yönlendirme Yolları

Eğiticimler daima, hem bütün insanların genel eğilimlerini hem de eğitmekte oldukları kişilerin özel eğilimlerini, huylarını ve alışkanlıklarını dikkate almaya, faaliyetlerini bunlara göre düzenlemeye mecburdurlar. Eğilimlerin ve duyguların bazıları daima iyiliğe, bazıları daima kötülüğe, bir kısmı ise bazen iyiliğe, bazen de kötülüğe sebep olur. Örneğin, görev duygusu insanı her zaman iyiye, intikam duygusu her zaman kötüye, rekabet duygusu ise bazen iyiye bazen kötüye yöneltir. Eğitimcilere düşen, iyiliğe hizmet eden duygu ve eğilimleri güçlendirmek, kötülüğe sebep olanları zayıflatıp, etkisini azaltmak; hem iyiye hem kötüye hizmet edebilecek duygu ve eğilimleri de istenilen yöne yönlendirmektir. Bunun için izlenecek kurallardan bazıları şunlardır:

a.Fırsat Oluşturmak

Bir eğilim ne kadar çok gerçekleşme fırsatı bulursa o kadar çok duygu ve heyecan doğurur, o kadar çok güç kazanır. Kötü eğilimlerin ortaya çıkmasına fırsat vermemeli, iyi eğilimlerin ise sık sık ortaya çıkması için fırsatlar oluşturulmalıdır. Örneğin, çocuğun yardıma alıştırılması için, yapılan yardımları ona verdirmek güzel bir fırsattır. Fırsat oluşturma konusunda Jules Payot, şunları söylemektedir: (Aktaran Aime, 1977: 38-39) Ahlak konusunda ders yeterli değildir. Derse uygulamaları katmak, öğrencileri aralarında yardımlaşmaya sevk etmek, büyük öğrencileri küçüklere yardım etmeye, onları korumaya mecbur etmek gerekir. Bir okulda, büyük bir öğrencinin başka bir öğrencinin ayakkabısını kendiliğinden bağladığını görmüştüm. Orada bulunan herkes bu kardeşlik örneği karşısında hayran kalmıştı. Öğrencileri hiç bir zaman yalan söylememeye, gururdan, kendini beğenmişlikten, yapmacıktan sakınmaya sevk etmeli, onlara cesareti, girişkenliği öğretmeliyiz. Öğretmen, sınıfça yapılan bir gezinti esnasında, öğrencilere iyilik ve nezaket dersi vermesine yarayacak binlerce fırsatla karşılaşabilir. Öğrettiği kuralların, öğrencilerin günlük davranışlarında gerçekleştirmelerini sağlamak için, öğretmenin çareler, vasıtalar bulması gerekir. Örneğin, çocuklara anne babalarına karşı olan görevlerinden bahsediyorsunuz, bütün sınıfa, anne babalarına karşı daha kibar davranacaklarına, onlara daha fazla saygı göstereceklerine, isteklerini daha çok yerine

getireceklerine karar verdiriniz. Ertesi günü, çocuklara, annelerine, büyük babalarına vb. karşı eskiden göstermedikleri ne gibi kibarlıklarda bulduklarını muhakkak sorunuz.

b. Somut Örnekler Göstermek

Bir işi, bir hareketi görmek, çocuklarda o işi ve hareketi taklit ve tekrar etme arzusunu uyandırır. Bir işi ve hareketi sık sık görmek ise onu sık sık taklit ve tekrar etmek imkânı verir. Çocuklara iyi iş ve davranış örnekleri gösterilmeli, onların iyi iş ve davranışları görmeleri ve seçmeleri sağlanmalıdır.

Bir işi ve davranışı göstermek her zaman mümkün olmayabilir, işitmek ve hayal etmek de onu taklit ve tekrar arzusunu yaratacaktır. Bu konuda öykülerden ve masallardan, gazete haberlerinden, seyredilen filmlerden örnekler üzerinde konuşulabilir. Çevre temizliği yapanları, hasta ziyareti yapanları, yardımlaşanları görmek veya işitmek, çocuklarda, onları yapanlarınkine benzer duygu ve heyecanların doğmasına sebep olur, onları taklit ve tekrar arzusu uyandırır.

c. Akıl ve İradeyi Güçlendirmek

Aklın sağlıklı işleyişi ve iradenin güçlü olması bazı eğilimleri canlandırarak güçlendirmeyi, bazılarını da söndürüp zayıflatmayı sağlar. Bireyin iradesi, daha küçük yaşlardan itibaren güçlendirilmeli ve buna alıştırmalıdır. İradenin gelişmesi için kişinin yapısının güçlü olması, düşünce ve duygularının doğru bilgilerle beslenmesi gerekir. İradenin gücü ve kararından dönmeme, uygulama ve alıştırma ile gelişecektir.

İrade, kişiyi, bir şey yapmaya veya yapmamaya iten iç güç demektir. (Oğuzkan, 1981) Diğer bir ifade ile irade, insanın hareket ve davranışlarını kontrol etme gücüdür. İrade ile yaptığımız hareketler, içgüdü ile yaptıklarımızdan farklıdır. Onları ister istemez değil, isteyerek yaparız. Bir hareketi yapmayı istediğimizde irademizi kullanmadan evvel onu zihnimizde tasarlarız. Yapacağımız hareketi tek olarak değil, yapılması mümkün başka birkaç hareketle birlikte düşünürüz. Onları yaparsak nasıl, yapamazsak nasıl sonuç alacağımızı gözümüzün önüne getiririz. Sonuçta ortaya çıkacak faydaları, zararları, doğruları, yanlışları birbiriyle karşılaştırırız. Bütün bu tahmin, hayal ve akıl yürütmelerin sonunda bir karar veririz, onu yaparız.

Bir öğrenci kendini derse vermeye, ödevini yapmaya karar verip hazırlanmışken, dışarıda gülüşüp oynayan çocuk seslerini işitirse, doğal olarak o da gülüp oynama arzusuna kapılacaktır. Ödevini bırakıp oyuna katılmayı düşünürken -eğer akıllı ve çalışkansa- bu arzusuna birdenbire teslim olmayacaktır. Ödevini şimdi yapmazsa, sonra onu yapmaya vakit bulamayacağını, okulda öğretmeninden azar işiteceğini, arkadaşlarının yanında mahcup olacağını, sınıftaki saygınlığını kaybedeceğini vb. düşünür. Gitmek ile kalmak arasında karar

veremez. Sonunda iki seçenektan birini tercih edecektir. Bu çocuğun içinde bulunduğu durumda dört dereceli bir işlem söz konusudur. Bunlar şunlardır:

Düşünme	+	Tartışma	=	Karar verme	=>	Uygulama
1		2		3		4

İrade, kendisini karar aşamasında gösterecektir. Bazı kimseler çabuk karar verirler ve uygulamaya geçerler. Bazı kimseler ise bir türlü karar veremezler. Çabuk karar vermek iyidir. Fakat çabukluk, olayı çok yönlü düşünmemekten, sonuçlarını gerektiği kadar dikkatle ele almamış olmaktan dolayı bir hata da olabilir. Kararından dönmek, metin olmak iyidir. Fakat verilen kararın mantıklı olup olmadığını düşünmeden kararda ısrar etmek inattır, inat ise zararlıdır. Asıl iyi olan, düşünmeyi karardan sonra durduran değil, karardan sonra da devam ettiren kararlılıktır.

Masallar, öyküler, kahramanların ve büyüklerin hayat öyküleri, onları dinleyen ve okuyan çocukların iradeleri üzerinde derin etkiler yapar. Öğretmenler, çocukların iradelerini eğitirken böyle örneklerden yararlanacaklardır. Kendileri de karar verirken ve verdikten sonraki tutumlarıyla öğrencilerine örnek olacaktır. İradenin gücü ve kararından dönmeme, uygulama ile gelişecektir.

Davranışlarında hiçbir serbestliğe imkân bulamamış, daima başkalarının emirlerine boyun eğerek hareket etmiş çocukların iradeleri, hayatları boyunca zayıf kalır. Onlar kendi iradeleri ile hareket edemezler. Bu nedenle, anne baba, çocuklara davranışlarında dengeli bir şekilde serbestlikler tanıyarak, onların zaman zaman kararlarını kendilerinin vermelerine imkân tanıyarak iradelerini güçlendirmeye alıştırmalıdır.

Öğrencilerin davranışlarını hep emir ve yasaklarla, azar ve uyarılarla sınırlamak doğru değildir. Emir, yasak, azar ve öğüt gereklidir. Fakat bunlar iradeyi harekete geçirecek şekilde verilmelidir. Öğrencilerin çalışmalarını ve davranışlarını gözlerken, onlara iradelerini kullanmaları, çabuk karar vermeleri, kararlarından vazgeçmemeleri telkin edilmelidir. Fakat aynı zamanda tedbirsiz hareket etmemelerini, inatlaşmalarını da telkin etmeli, böyle davranışların zararlı olabilecek sonuçları kendilerine buldurulmalıdır.

Şüphesiz iradenin gelişmesi için bünyenin güçlü olması, düşünce ve duyguların doğru bilgilerle geliştirilmiş olması gibi tedbirler de ihmal edilmemelidir. Bunun için velilerin ve toplumun bütün kurumlarının işbirliği kaçınılmazdır.

d. Kendine ve Başkasına Duyulan Saygıyı Artırmak

Kendine, çevreye, anne baba vb. büyüklere, eğiticiye, hayvanlara yani insanı ilgilendiren her şeye saygı, bir alçalma, kendini inkar veya eksiltme değildir. O, insanlık cevheri karşısında yaşanan sevgi ile karışık bir hayranlıktır. Dolayısıyla bu kadar önemli bir

noktada, ilk işimiz çocuğa, eğitimle saygı denemesi yaptırmak olmalıdır. Değer eğitiminde anne baba kendine saygıdan yararlanabilir. Bunun için, sözgelimi kötü bir tutum ve davranış sergileyen çocuklara “Aptal, beceriksiz, ne kadar düşüncesizsin, beyinsiz, yüreksiz, ne kadar ahlaksızsın” gibi onur kırıcı ve olumsuz sözler yerine “Kendine acımıyor musun? Sana yakışıyor mu? Yazık değil mi?” gibi olumlu ifadelerin kullanılması, hiç şüphesiz daha iyi sonuçlar verecektir. Bu tür yaklaşımlar, çocukların kendine ve başkalarına duyduğu saygıyı geliştirmede, ayrıca bunun bir davranış hâline getirilmesinde çok yararlıdır. Bu süreç, saygının karşılıklı olduğu bilincini de çocukta geliştirir.

Kendi kendine saygı duyan, başkasına saygı duymayı da öğrenebilir. Bu süreçte, tarihî olaylar, büyüklerin iyilikleri anlatılmalı, ayrıca zaman zaman özenle seçilmiş kıssalar uygun bir anlatım şekliyle çocukların zihinlerinde yerini bulmalıdır. (Bilgin ve Bilhan,1987:39) Böylece çocukların çevreye olan saygısı, bu yolla geçmişten günümüze kadar anlatılmak suretiyle sevdirelerek ve pekiştirilerek, davranış hâline getirilmelidir.

e. Farklı Eğilimleri Birbirine Karşı Kullanmak

Eğilimler birbirini etkiler. Her eğilim, diğer bazı eğilimleri uyarır, bazılarını örter, bazılarının güçlenmesine veya zayıflamasına sebep olur. Örneğin, anne babanın sevgisini kazanma arzusu veya o sevgiyi kaybetme endişesi, çocukları söz dinlemeye ve bazı kötü hareketlerden sakınmaya mecbur eder. Öğretmenin sevgisi için de aynı şey söz konusudur. Herhangi bir eğilimin kişide oluşmasında, çevreden gelecek övgü ve takdir arzusuyla, ayıplanma ve kınanma korkusu etkili rol oynamaktadır. (Gövs, 1998:138) Özellikle çocuklar, kendi yaşlıları tarafından takdir edilmeye çok önem verirler.

Yukarıdakilerin yanında değer öğretiminde dikkat edilmesi gereken diğer bazı hususlar şunlardır:

1.Değerleri öğretirken okullarımızda değişik etkinlikler yapılabilir. Öncelikle, en etkili eğitim yöntemi olduğu için “bizzat örnek olunmalı”, yani, çocuklarımıza, öğrencilerimize öğretmek istediğimiz değerleri bizzat yaşayarak göstermeliyiz. Çünkü özellikle çocuklar duyduklarından değil gördüklerinden daha çok etkilenirler. Çocuk tarafından sevilen kişinin davranışını taklit etmek onun için zor olmaz.

2.Aile bireylerinin ve tüm okul çalışanlarının, değerlerin gelişmesi ve kalıcı olması için, her zaman benzer tutum ve davranışları “tutarlı” bir biçimde sergilemeleri gereklidir. Bunun için öğrencilerin, başta eğitimciler olmak üzere tüm görevlilerin iyi, doğru ve güzel insanlar olduklarına inanmaları ve güvenmeleri sağlanmalıdır.

3.Çocuk model görerek öğrendiğinden, toplumda benzer olayların, resimlerin, kişilerin çocuğa gösterilmesi, gözlemlenmesidir. Bu nedenle, çocukların doğru, iyi, güzel davranışları

görmesi ve yaşaması için fırsatlar oluşturulmalıdır. Bütün bunlar yapılırken, yani değer eğitimi etkinliklerine, anne babalar ve okuldaki tüm destek personeli (danışma, kantin, temizlik, yemekhane, güvenlik, servis şoförü ve hostes) katılarak bir bütünlük sağlanmaya çalışılmalıdır.

4. Herhangi bir değeri öğretmeye başlarken, önce o değer net bir şekilde tanımlanmalıdır. Söz konusu kavramla eş ve zıt anlamlı kelimeler üzerine konuşarak kavram netleştirilebilir. Öğrencilere iyi, kötü, görev, sorumluluk, sorumsuzluk, erdem hakkında açık ve tam bilgiler verip bunların fikirleri oluşturulmalıdır. Bununla beraber onlardaki değerlerin gerçeğini sahtesinden ayırt etme, gerçek değere sevgi ve bağlılık duyma yetenekleri de geliştirilmelidir.

5. Değerler açıklanırken, söz konusu değere sahip insanların davranışları somut bir şekilde ortaya konmalıdır. Örneğin, sevgiyi öğretmek istiyorsak, “Seven bir insan neler yapar, neler yapmaz?” konusunun tek tek ortaya konulması değerlerin anlaşılmasına ve özümsemesine yardımcı olur.

6. Değerler öğretilirken, söz konusu değere sahip olursa ne kazanacağımız ve sahip olmazsak ne kaybedeceğimiz örneklerle somut bir şekilde ortaya konmalıdır. Örneğin, adaleti öğretmek istiyorsak, “Adil bir insan neler yapar, neler yapmaz?” konusu açıklanmalıdır.

7. Değerlerle ilgili tavsiyelerde bulunurken emir veren bir dil kullanmak yerine, bu konudaki örnek kişi ve öykülerden yararlanarak dolaylı olarak vurgu yapılmalıdır.

8. Değerlerimiz konusunda öğrencilerin tartışması sağlanabilir. “Neden bu değer iyidir?”, “Neden bu değeri önemsemeliyiz?” vb. sorularla değerleri açmak, öğrencilerin değerleri benimsemelerini ve sahiplenmelerine yardımcı olur.

9. Öğrencilerden değerlerle ilgili örnekler bulmalarını istemek konuyu daha iyi vurgular.

10. Değerlerle ilgili etkinlikler hazırlanabilir. Öğrencilerin değerlerle ilgili kompozisyon, şiir, öykü yazmaları resim yapmaları, bulmaca hazırlamaları istenebilir.

11. Öğrencilerin değerlerle ilgili yazılı materyal taraması yaptırılabilir. Değerlerle ilgili gazete dergi haberleri, şiir, öykü, resim, film, sunu bulmaları ve bunların sınıfça okunup tartışılması sağlanabilir.

12. Ödül ve ceza verirken duygusal değil, adaletle hareket edilmelidir.

13. Olumlu söz ve davranışlar takdir edilmelidir.

14. Öğrencilerin basit disiplin sorunları ve olumsuz davranışları hoşgörüyü karşılanmalı ve görmemezlikten gelinmelidir.

15. Olumlu, kabul edici, öğrenci merkezli bir sınıf iklimi oluşturulmalıdır.

16.Öğrencilerin etkinliklere gönüllü katılımı sağlanmalı ve zevkle eğlenerek öğrenme ortamı oluşturulmalıdır.

17.Ders dışı etkinliklere mümkün olduğu kadar fazla öğrencinin katılımı sağlanmalıdır.

18.Değerler eğitimi programının strateji ve amaçları tüm okul personeli ile paylaşılmalıdır. Okul çalışanlarını öğretim konuları üzerinde birlikte çalışmalarını için ilgilendiren konularda, onların da görüşleri alınarak karar verilmelidir.

19.Okuldaki faaliyetlere veli destek ve katılımını sağlamalıdır. Çünkü okulun ailelerle işbirliği yapması ve ailelerin değerler eğitiminde sürece katılması değer eğitiminin önemli bir boyutu oluşturmaktadır. Bu çerçevede ailelere sorumluluklar verilerek, onların da programın oluşturulmasında görev alması sağlanabilir. Böylece ev ortamında iyi değerlerin gelişimini destekleyici faaliyetler gerçekleştirilebilir.

20.Her öğrenciye ve her sınıfa, küçük te olsa okul hayatına katkı yapacak bir sorumluluk verilmelidir.

21.Öğretmenlerin üzerinde akademik baskıyı azaltarak, onların öğrencilerin sosyal ve ahlaki gelişimini ihmal etmeleri önlenmelidir.

22.Ailelere ve öğrencilere okulda tek başarının akademik başarı olmadığı bunun yanında okulun sosyalleşme ve değer öğretme görevleri üzerinde de önemle durulmalıdır.

23.Öğretmenler grupla çalışma ve işbirlikçi öğrenmeyi kullanarak öğrencilerin bir birlerine yardım etme ve birlikte çalışabilme alışkanlıklarını geliştirmelidir. Böylece, öğrenciler topluluk içinde yaşamayı, birbirlerini dinlemeyi, diğerlerinin görüşünü almayı, etkili iletişim kurmayı, anlaşmazlıkları çözmeyi ve yarışmayı değil bir amaca ulaşmak için birlikte çalışmayı öğrenirler.

24.Öğrencilerin sosyal sorumluluk projelerine katılmalarını teşvik edilmelidir.

25.Değer eğitiminde empatinin öğretimi önemli olduğu için değerler eğitiminin temeline empati eğitimi konulmalıdır.

Değer Eğitiminde Bazı İnce Noktalar

Değer eğitiminde dikkat edilmesi gereken bazı hususlar vardır. Eğitimciler bunları esas almalıdır. Değer eğitiminde dikkat edilmesi gereken ince noktalar aşağıda açıklanmıştır.

1.İdealler Gerçek Hayatı Unutturmamalıdır

Çocuklarda, hareketlilik, neşeye ve oyuna düşkünlük temel eğilimlerdir. Bu eğilimlerden ahlak eğitiminde yararlanılmalıdır. Çocukların neşelerine ve oyunlarına engel olunmamalı, dersler neşe ve zevk verir hâle getirilmelidir. Fakat çocukları yalnız zevk ve neşe ile eğitmek, dersleri sadece bu yönü ile işlemek de eksik olur. İnsan, hayatı boyunca çeşitli

üzüntülerle ve sıkıntılarla karşılaşır. Çocukları üzüntü ve sıkıntılara karşı da hazırlamalıdır. Sıkıntıdan kurtulmak, çoğu kez zevke ermekten daha güçlü bir güdüdür. Bunun için üzüntü ve sıkıntı korkusundan veya üzüntü ve sıkıntıdan kurtulma arzusunun, etkileyici gücünden de yararlanılmalıdır.

İşlerin duygu ve heyecan verici görünen sonuçları, değişmez ve kesin değildir. Bazı işler başlangıçta sıkıntı verir, ama sonunda zevke ulaştırır. Bazıları da başlangıçta zevk verir ama sonunda sıkıntıya götürür. İşlerin doğurabileceği maddî zevk ve sıkıntılar olduğu gibi manevî zevk ve sıkıntıları da vardır. Bazen bir maddî zevkin yanı sıra bir manevî sıkıntı meydana gelebilir. Aynı şekilde bir maddî sıkıntının yanı sıra bir manevî zevk meydana gelebilir. Öğrencileri, işlerin böyle farklı ve her zaman önceden görünmeyen yanlarını fark etmeye, arayıp bulmaya, tahmin etmeye alıştırmalıdır. Öğrenciler, zevklerin ve sıkıntıların manevî olanlarını tanıyabilmeye, işlerin şimdiki sonuçlarına bağlanmaya, gelecekteki sonuçlarını da düşünmeye alışmalıdırlar. İnsanlar, gerektiğinde bir manevî zevk için veya uzaktaki bir başarının uğruna şimdinin zahmetine ve üzüntüsüne katlanabilirler.

2. Toplumsal Duygularda Dengeli Olunmalıdır

Toplumsal duygular ve eğilimler, sosyal davranışlarımızın zayıf veya güçlü olmasının en önemli yapı taşlarıdır. Bunların eğitimine ve yönetimine önem verilmelidir. Başkasının duygularından etkilenme, başkasının duygularına katılma, merhamet, şefkat gibi eğilimleri beslemek ve güçlendirmek gereklidir.

Öğrenciler, insanların acılarından ve sıkıntılarından haberdar olmalıdırlar. Yoksulluk manzaraları karşısında kendilerini başkalarının yerine koyarak kıyas yapmaya alışmalıdırlar. Aksi olursa, yani çocuklar insanların yoksulluk ve düşkünlüklerinden habersiz bırakılır, yalnız kendi hayatları ile meşgul edilir ve "Sana ne! Senin neyine lazım! Sen kendine bak!" gibi sözlerle toplumsal eğilimleri köreltilirse, merhamet ve şefkat duyguları gelişmeyecektir. Fakat bu eğilimlerin aşırı derecede şiddet ve güç kazanması da uygun değildir. İnsanın, çevresinde göreceği en doğal bir yoksulluktan ve olumsuzluktan bile aşırı derecede etkilenecek hâle gelmesi, hayatını üzüntüler içinde geçirmesine sebep olabilir.

Eğitimciler, öğrencilere hem kendi davranışları ile örnek olmalı, yani merhametlerini ve şefkatlerini yeri geldikçe onlara göstermeli, hem de başkalarının davranışlarından örnekler aktararak, öğrencilerin bunları fark eder hâle gelmelerini sağlamalıdırlar.

3. Kendini ve Başkasını Sevmekten Vatan Sevgisine

Kendini sevme, giderek en çok ilişkide bulunulan kişilere yönelir. Anne babaya veya onların yerini tutan kişilere, kardeşlere sevgi duyulur. Sonra akrabaya, komşuya ve nihayet toplumdaki diğer insanlara ve tüm insanlara uzanılır. Aile, başkasını sevmekte kaynaktır.

Çocuklar, diğer insanları sevmeye, onlara karşı iyiliksever olmaya, ancak önce ailelerindeki kişileri sevmek, onlara karşı iyiliksever olmakla ulaşırlar. Ulusun bireyleri arasındaki bağlar, aile bireyleri arasındaki bağlara kıyasla değerlendirilir. Yasalara saygı ve itaate, anne babaya saygı ve itaatle alışılır.

Okul, çocuklar için ikinci ailedir. Anne babalar kadar, öğretmenler de çocukların sevgisini ve saygısını uyandırmalı, kötü muamelelerle ve adaletsiz davranışlarla bu sevginin ve saygının zedelenmesine izin vermemeli, öğrenciler arasında iyi ilişkiler kurulmasına özen göstermeli, aralarında nefrete sebep olacak olayları önlemelidirler.

Toplumsal eğilimlerin en önemlisi vatan sevgisidir. Öğrencilere, vatanlarını, uluslarını ve onlara ait şeyleri sevdirmelidir. Ancak bu sevginin akli fikri durduracak bir şekil almasına, cahilce bir bağımlılık hâline gelmesine izin verilmemelidir. İnsan, başka ulusların üstünlüklerini değerlendirebilmeli, kendi eksikliklerini görebilmeli, buna rağmen kendi vatanını ve milletini en çok sevmelidir. Vatanını ve milletini en ileri vatan ve milletler arasında görmek amacına ve çabasına sahip olmalıdır. Vatanın geçmişteki ve bugünkü hâlini, gelecekteki çıkarlarını değerlendirmek, ihtiyaçlarını keşfetmek, vatani bilinçli olarak sevmek için şarttır. (Bilgin ve Selçuk, 1991: 99-100)

4.Yüksek ve İnce Duygulara Yönlendirme

Eğitimin en önemli amacı, çocuklarda, doğruya, iyiye ve güzele olan eğilimin güçlendirilmesidir. Doğruyu ve gerçeği öğrenme merakı herkeste vardır. Bu merak, amaca uygun yönde yönlendirilmelidir. Herkes, gerçeğe sevgi ve bağlılık göstermeli, gerçeklere varmaktan zevk ve neşe duymalı, yalandan nefret edip kaçınmalıdır. Bunun için çocukları düşünmeye, araştırıp keşfetmeye teşvik etmeli, onlarda gerçeği keşfetmekten doğacak zevki ve neşeyi uyandırmalıdır. Örneğin, bir hatasını itiraf ettiklerinde, anlayış göstermeli, doğruyu söylediklerinde, onları pişman edecek şekilde şiddet göstermekten kaçınmalıdır. Güzel değerinin, hayatta önemli yeri vardır. Bu değer, hem güzel sanatların hem günlük sanayinin başarısında esastır. Güzel şeylere tutkunluk, düşüncelerde, sözlerde ve davranışlarda nezaket, düzen ve ahenk gerektirir. Çirkin şeyler, çocukların yakın çevresinden mümkün olduğunca uzaklaştırılmalıdır. Şiirler, şarkılar ve öykülerle güzele eğilim güçlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

AİME, Souche (1977). **Yeni Pratik Pedagoji**, Çev: Selahattin ODABAŞ Ankara: MEB Basımevi.

ALADAĞ, Soner (2009). **İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretiminde Değer Eğitimi Yaklaşımlarının Öğrencilerin Sorumluluk Değerini Kazanma Düzeyine Etkisi**, Gazi Üniv. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

- AYDIN, Mehmet Zeki (2009) **Ailede Ahlak Eğitimi**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- AYDIN, Mehmet Zeki (2011). **Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi**, 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- AYDIN, Mehmet Zeki ve AKYOL, Şebnem (2013). **Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler Etkinlikler Kaynaklar**, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- BACANLI, Hasan (1999). **Duyuşsal Davranış Eğitimi**, Ankara: Nobel Yayınları.
- BİLGİN, Beyza ve BİLHAN, Saffet (1987). **Özel Öğretim Yöntemleri Din ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- BİLGİN, Beyza ve SELÇUK, Mualla (1991). **Din Öğretimi**, Ankara: Akid Yayıncılık.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit (2000). **Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları**, İstanbul: MEB Yayınları.
- CEMİLOĞLU, Mustafa (2006). “Eğitim Bilimi Açısından Örtük Program ve Halk Anlatılarının Örtük Program Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Uludağ Ün. Eğitim Fakültesi Dergisi**, ss. 257-269.
- ÇİLELİ, Meral (1986). **Ahlak Psikolojisi ve Eğitimi**, Ankara: V Yayınları.
- DOĞANAY, Ahmet (2011). “Değerler Eğitimi”, **Sosyal Bilgiler Öğretimi Demokratik Vatandaşlık Eğitimi**, Ankara: Pegem Akademi Yay., ss.225-256.
- DÖKMEN, Üstün (2004). **Küçük Şeyler**, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- EKŞİ, Halil ve KATILMIŞ, Ahmet (2011). **Karakter Eğitimi El Kitabı**, Nobel Yayınları, Ankara.
- GÖVSA, İbrahim Alaattin (1998). **Çocukta Duyuşsal Gelişim**, İstanbul: Hayat Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2005). **İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi (6-7. Sınıflar) Öğretim Programı**, Ankara: Devlet Kitapları Basımevi.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2008). **Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programı**, Ankara: MEB Yayınları.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2009). **İlköğretim (1, 2, 3. Sınıflar) Hayat Bilgisi Programı ve Kılavuzu** İstanbul: Devlet Kitapları Basımevi.
- OĞUZKAN, Ferhan (1981). **Eğitim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- PİNTER Rudolf vd. (1991). **Eğitim Psikolojisi**, Çev. Sabri Akdeniz, İstanbul: MÜ İFAV Yayınları.
- RAVAİSSON, Felix (1946). **Alışkanlık Hakkında (De l'habitude)**, çev.: Nezahat Tunç, İstanbul: MEB.

ŞAHİN, Taner (2013). **Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Değerler Eğitimi Öz-Yeterliliklerinin İncelenmesi**, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.